

Marija Znika

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje

Strossmayerov trg 2, HR-10000 Zagreb

SLIČNOSTI I RAZLIKE LEKSIKOGRAFSKIH POSTUPAKA U DVOJEZIČNIM I JEDNOJEZIČNIM RJEČNICIMA

U radu se, na primjeru imenica i pridjeva, upućuje na nužne pretpostavke valjane leksikografske obrade: dobro odabran i dostatan korpus, nužni gramatički podaci, podaci o sintaktičko-semantičkim ograničenjima pri uporabi, stilske i strukovne oznake. Upozorava se na problem odabira adekvatnih prijevodnih, a u hrvatskom jeziku i normativnih, ekvivalenata.

0. U promišljanjima koncepcije rječnika mora se imati na umu više čimbenika od kojih su, namjena, i s time vezan opseg rječnika te tip rječnika najvažniji, pod pretpostavkom da na raspolaganju stoji reprezentativan korpus s potvrđama ne samo onih značenja u kojima se riječ najčešće rabi nego i onih koja su rjeđa, frazeološka i sl.

Pretpostavi li se da je rječnik namijenjen srednjeobrazovanom korisniku, korpus i leksikografska obrada sigurno će se razlikovati od one namijenjene učenicima. Namjena rječnika odredit će, dakle, veličinu korpusa i leksikografske postupke, a time i tip rječnika.

1. Usporedi li se koncepcija te način obrade u jednojezičnim i dvojezičnim rječnicima, na prvi se pogled čini da je izrada koncepcije i obrada u jednojezičnim rječnicima lakša, jer se pretpostavljaju korisnici koji dobro vladaju dotičnim jezikom, bilo da su izvorni govornici, bilo da su dotični jezik dobro naučili. Znanje jezika svakako im pomaže da razaberu značenjske nijanse riječi, izaberu i pravilno slože riječi kompatibilnih semova, što je jedan od preduvjeta gramatičnih i priopćajno svrhovitih rečenica.

I u jednojezičnim i u dvojezičnim rječnicima nužno je dati relevantne gramatičke podatke koji omogućuju gramatički pravilnu uporabu riječi. To je osobito bitno za rječnike flektivnih jezika u kojima je uz promjenljive riječi potrebno dati tip morfološke paradigme. Takav se podatak može dati neposredno uz natuknicu ili se može navesti broj paradigme u dodatku rječniku, kako to čini g. Wahrig u Njemačkom rječniku (1974.) ili kao Collins-Cobuild (1995.) u posebnom stupcu da ne opterećuje leksikografsku definiciju. Količina gramatič-

kih podataka¹ koji se navode uz natuknicu može varirati ovisno o tipu i namjeni rječnika. Bitno je da se ti podaci nađu uz natuknicu, bez nepotrebnih upućivanja na koju drugu natuknicu jer to otežava služenje rječnikom, kako smo već pokazali prije.² Da je određivanje ne samo količine nego uopće određivanje relevantnih gramatičkih podataka dvojbena, pokazuje praksa u našim rječnicima, a i izlaganja na prošlom skupu potkrijepila su svu raznolikost gledišta. Previše podataka može znatno opteretiti obradu natuknice i povećati opseg rječnika i učiniti ga neupotrebljivim. Premalo podataka može otežati služenje rječnikom, osobito korisnicima s oskudnijim znanjem hrvatskoga jezika.

2. Temeljna je pretpostavka valjane leksikografske obrade, uz valjano prikupljen korpus, jednoznačna definiranost kriterija pri uspostavi natuknice i pri njezinoj obradi. Iz tih kriterija mora se moći jednoznačno razaznati do kada različite uporabe neke riječi ostaju u okviru iste natuknice, a kada koja poraba s promijenjenim gramatičkim značenjem rezultira novom natuknicom. Uzmimo za primjer imenicu *put*. Priložnu uporabu te imenice u instrumentalu V. Anić (1994.) izdvaja u posebnu natuknicu. U njega je u posebne natuknice izdvojeno: *krajem, tokom, s oznakom pril.,* ali tako se ne postupa s ovim primjerima: *početkom, istekom, sredinom, tragom, koncem, svršetkom...*

Kad je riječ o pridjevima, postavlja se pitanje treba li primjere tipa *najdemokratskiji* obrađivati u okviru natuknice odnosnoga pridjeva *demokratski* kao jedno njegovo preneseno značenje ili kao zasebnu natuknicu. Ako bismo ga obrađivali u okviru natuknice odnosnoga pridjeva *demokratski*, valjalo bi naznačiti da u jednomu prenesenom značenju ('kao u demokraciji i u demokrata') taj pridjev ima pridruženo gramatičko značenje opisnoga pridjeva i po tome i mogućnost stupnjevanja, što građa potvrđuje. Ako bismo ga, pak, obrađivali kao zasebnu natuknicu, imali bismo dvije natuknice s dvije različite definicije:

demokratski — *adj. odn.* koji se odnosi na demokrate i demokraciju,

demokratski — *adj.* koji je kao u demokraciji i demokrata.

Kriteriji drukčije uporabe, promjene gramatičkoga značenja morali bi biti presudnima pri uspostavi nove natuknice i u tim i u svim drugim sličnim slučajevima. Tu nije riječ o preobrazbi kao u primjeru priložne uporabe imenice *put*³. Promjena se zbiva u okviru iste vrste riječi — pridjeva —, ali je riječ o prijelazu iz jednog razreda pridjeva u drugi: onoga odnosnih u onaj opisnih.

Korisniku rječnika valjalo bi dati i nužne podatke o ograničenjima pri uporabi kojega pridjevnog značenja na samo atributivnu ili na samo predikativnu službu, čemu bi morala prethoditi temeljita istraživanja jer u nas sustavno obrađenih podataka te vrsti nema. Takvih ćemo podataka naći u rječnicima velikih europskih jezika, npr. u engleskom (Longmann, 1992.) i njemačkom

¹ O tome je bilo riječi u radovima na prethodnom skupu.

² Usp. moj rad s prethodnog skupa ili onaj s I. hrvatskog slavističkog kongresa.

³ Collins–Cobuild u Predgovoru rječnika navode da su imenicu i glagol *call*, koji se leksički većim dijelom poklapaju, izdvojili u posebne natuknice, što je novost u nji-

jeziku⁴, gdje se uz svako pridjevno značenje sustavno navode mogućnosti njegove uporabe. Evo primjera iz njemačkoga jezika:

angeblich (adj.; ne predikativno) samo uz *tvrdnja, slutnja*: *sein angeblicher Onkel* njegov navodni stric.

Rečenice:

**On je navodni.*

**On je navodan.*

nisu u hrvatskom jeziku ovjerene. Slično je i sprimjerom:

ausgeschlossen (adj.; ne atributivno): *das, ein Irrtum ist ganz, völlig ausgeschlossen*, to je posve, sasvim isključeno, pogreška je sasvim, posve isključena.

Uz pridjeve, kao i uz imenice, bilo bi nužno navoditi podatke o tome kakva sintaktički bitna semantička obilježja moraju imati da bi njihovo međusobno pridruživanje moglo rezultirati gramatičnom i smislenom rečenicom. Takve podatke već spomenuti Collins–Cobuildov Rječnik izdvaja u posebnom stupcu s morfološkim i ostalim za uporabu bitnim podacima.

3. Za temeljni jednojezični rječnik općega tipa u našim je okolnostima od bitne važnosti i normativni odabir natuknica, a treba mu težiti i u jeziku leksikografske obrade. To znači da među natuknicama neće biti mjesta regionalizmima, žargonizmima, pa ni mnogim riječima iz razgovornog jezika.

Ako se riječi razgovornoga jezika ili žargonizmi i donesu kao natuknice, obrada bi morala biti pod istoznačnom standardnojezičnom⁵ riječju. Kako razgovorni jezik prilično prodire – jer je lakši, neobvezatniji, prisniji –, da o drugim mogućim utjecajima ne govorimo, vrlo je teško naći pouzdane kriterije kojima bi se jednoznačno prepoznavale riječi ili uporabe riječi tipične za razgovorni jezik, to više što se prag osjetljivosti na riječi razgovornoga jezika razlikuje od govornika do govornika, ovisno o kraju u kojemu je odrastao, o literaturi kojom se služio i sl. Ako se k tome doda i činjenica da nam se semantički sustavi razlikuju⁶ – na što je utjecalo ne samo školovanje – a semantika riječi ionako je teško uhvatljiva (definirljiva), onda se može znati da leksikografska obrada nije nimalo lak posao.

4. I u jednojezičnom i u dvojezičnom rječniku od osobite je vrijednosti navođenje područja uporabe pojedine riječi ili tipičnih okolina riječi, tipičnih konteksta uporabe pojedine riječi, npr.: uz prvo značenje riječi *lice* Dudenov jednojezični Njemački rječnik⁷ navodi pridjeve: *ljepušasto, okruglo, nježno, ružno*. Uz pridjev *tanak* navodi uz značenje 'male debljine, snage', ove imenice: *grana, knjiga, noge*, a uz pridjev *brz* imenice: *tempo, voznja*, uz glagol *reći* primjeri

hovoju obradi. Isto su tako postupili i s riječju *mean*, koju su svrstali u tri natuknice na temelju njezine glagolske, pridjevske i imeničke uporabe.

⁴ *Handwörterbuch der deutschen Gegenwartssprache.*

⁵ Standardnojezičnom u užem smislu riječi.

⁶ Uzmimo npr. riječ *poglavlje*: jednomu je kvalificiranom govorniku to posebno označen odjeljak u knjizi, a drugomu cijeli odjeljak.

su: *da, ne, dobra večer*.

U manjim dvojezičnim rječnicima (opsega 30000 do 40000 natuknica)⁸ prakticira se uz pojedino značenje navesti u zagradama područje na koje se ono odnosi. Tako se uz natuknicu

verpassen — navodi (vlak) i značenje zakasniti,
(prilika) i značenje propustiti.
verfliegen — (zrakoplovstvo) potrošiti gorivo
(dim, miris) nestajati, ishlapiti.

U dvojezičnim rječnicima mogu se dati i strukovne oznake za različita značenja, a značenjske nijanse iste riječi najbolje će se pokazati odabirom prikladnih primjera uporabe iz kojih će biti vidljivo da li postoje ograničenja u distribuciji približnih sinonima s obzirom na sintaktička obilježja druge riječi uz koju bi se uvrstili: neki će se prijevodni ekvivalenti djelomično slagati s riječima koje imaju oznaku [–ljudsko] ili [+ljudsko], npr.:

kneten — mijesiti; trljati, masirati
Kuchenteig kneten — mijesiti tijesto za kolač
die verkrampften Muskeln kneten — masirati zgrčene mišiće.

Koliko je distribucija sinonima osjetljiva stvar, može se ilustrirati primjerom njemačke natuknice *Haarwild*, što je pogrešno prevedeno⁹ kao *dlakava, kosmata divljač*. Jasno je da čovjek može biti i *dlakav* i *kosmat*, a životinje su samo *dlakave*, pa onda i *divljač*.

5. I korisnicima jednojezičnih i korisnicima dvojezičnih rječnika nužne su stilske naznake uz pojedino značenje da bi se odabrano značenje dobro uklopilo u željeni stilski registar.¹⁰

Ako se među sinonimima i nađu i riječi iz drugih funkcionalnih stilova, što je počesto potrebno u dvojezičnim rječnicima, to valja posebno označiti. Takva će naznaka biti od velike pomoći osobito priučenicima govornicima hrvatskoga jezika pri pravilnom odabiru stilskoga registra, npr.:

preminuti pripada biranom načinu izražavanja obrazovanih,
umrijeti je stilski neutralno,
krepati je grubo,
zauvijek napustiti je eufemizam,

da ne spominjemo fraze s denotatom *umrijeti*: *razdijeliti se sa svijetom, promijeniti svijetom, ispustiti dušu, otići na onaj svijet, otići Bogu na račun, otegnuti papke, baciti žlicu, zakovrnuti, prdnuti u svijecu...* I uz njih bi valjalo staviti stilsku oznaku.

6. Pri izradbi dvojezičnih rječnika poseban su problem i riječi koje odražavaju drukčiju civilizacijsku stvarnost: u ciljnom jeziku može nepostojati neje-

⁷ Duden, *Universalwörterbuch der deutschen Sprache*. Dudenverlag, Mannheim—Wien—Zürich, 1983.

⁸ Takav je *Njemačko-hrvatski rječnik* Jasenke Kljaić koji je 1998. izdala Školska knjiga.

⁹ Njemačko-hrvatski opći rječnik u izradi, u suradnji Slavenskoga seminara u Mannheimu i Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje u Zagrebu.

¹⁰ Pitanje stilskih oznaka također je otvoreno: i koje i kojim redosljedom.

zična stvarnost kakva postoji u jeziku s kojega se prevodi. Tada se nerijetko takve riječi, pretežno nazivi, moraju prevesti opisno, npr. njemačko *die Auskunftei* nema još u hrvatskome stvarnosnog, pa ni terminološkog ekvivalenta. Stoga se mora prevesti opisno: *ustanova u kojoj se mogu dobiti podaci o bonitetu ne samo tortki nego i pojedinaca, o njihovu financijskom stanju, kažnjavanju i sl.* Ili njemačka riječ *die Aufwandssteuer* porez na rastrošnost (porez na nepotrebne automobile, porez na pse i sl.). Obratan je primjer hrvatska riječ *županija*, koja se na njemački prevodi kao *die Gespanschaft*, što u njemačkom jeziku, istina, jest povijesni ekvivalent, ali *županija* u današnjoj teritorijalnoj podjeli više nema.

7. Sljedeći su problem i riječi koje se bukvalno prevedu sa stranoga jezika. One doduše jesu prijevodni ekvivalenti, razumljive su ciljnom jeziku, ali se u njemu ne rabe, npr. njem. *die Halbtagschule* poludnevna škola. Uz tu je njemačku natuknicu dano i značenje za koje se u hrvatskom jeziku treba naći ekvivalentan izraz, a to je: škola u kojoj se nastava odvija samo prije podne. Mora se voditi računa o stvarnosti koju odražava ciljni jezik te znati koje su opozicije i mogućnosti kombinacija riječi u oba jezika podudarne, pa bi se mogle iskoristiti, a koje se razlikuju. *Poludnevna škola* kalk je prema njemačkome. Pridjev *poludnevni*, po logici stvari, morao bi biti u opoziciji s *cjelodnevni*, pa onda i s izrazom *cjelodnevna nastava*. Ali u hrvatskom se jeziku u školstvu govori o *prijepodnevnoj* i *poslijepodnevnoj nastavi* (*školi*), a *cjelodnevna škola* nema prave opozicije. U nižim razredima osnovne škole postoji jedino *cjelodnevni boravak* djece. Stoga je *die Halbtagschule*, uzme li se u obzir dani opis značenja, jedino moguće prevesti kao *prijepodnevna škola (nastava)*.

8. Zaključak. Dugogodišnja stanka u izradi hrvatskih jednojezičnih rječnika rezultirala je zaostajanjem i u metodološkom pogledu i u pogledu nužnih prethodnih leksikoloških, semantičkih i sintaktičkih istraživanja koja bi unaprijedila i obogatila rječničku obradu.

Pred hrvatskim je leksikolozima, semantičarima i sintaktičarima i inim stručnjacima zadaća započeti potrebna istraživanja kako bi se prevladalo zaostajanje, a leksikografska obrada bila bolja i na razini europskih dostignuća. Tada će korisnici hrvatskih rječnika u njima moći naći potrebne, dostatne i sustavno donesene podatke, nužne za pravilnu uporabu riječi, npr. podatke o semantičkoj složivosti riječi, njihovoj brojivosti u određenim značenjima ili o ograničenjima u njihovoj uporabi i slične podatke kakve već odavna nalazimo u rječnicima velikih europskih neslavenskih, ali i slavenskih jezika.

Literatura

- Anić, V. 1994. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb : Novi Liber.
Babić, S. 1988. Vrste riječi i preobrazba. *Filologija* 16, 25–33.
Bates, E. 1976. *Language and Context (The Acquisition of Pragmatics)*. Orlando : Academic Press.
Batistella, E. L. 1990. *Markedness: The Evaluative Superstructure of Language*.

- Albany : State University of New York Press.
- Bierwisch, M. 1967. Some Semantic Universals of German Adjectivals. *Language* 3, 1–36.
- Bierwisch, M. 1973. Eine Hierarchie syntaktisch-semantischer Merkmale, *Studia Grammatica* V, 5–133.
- Bolinger, D. 1967. Adjectives in English: Attribution and Predication. *Lingua* 18, 1–34.
- Collins–Cobuild. 1995. *English Dictionary*. London : Harper Collins.
- Duden, 1983. *Deutsches Universalwörterbuch*. Mannheim–Wien–Zürich : Dudenverlag.
- Franks, S. 1995. *Parameters of Slavic Morphosyntax*. New York – Oxford : Oxford University Press.
- Handwörterbuch der deutschen gegenwartssprache*. 1984. Berlin : Akademie-Verlag.
- Heringer, H. J. 1972. *Deutsche Syntax*. Berlin – New York : Walter de Gruyter.
- Krifka, M. 1989. *Nominalreferenz und Zeitkonstitution*. München : Wilhelm Fink-Verlag.
- Křiškova, H. 1971. Adjektivní atribut v ruštině a v češtině. *Studie ze slovanske syntaxe* 1971, 118–175.
- Longmann, 1992. *Dictionary of English Language and Culture*. Essex : Longmann Group.
- Motsch, W. 1972. *Syntax des deutschen Adjektivs*, *Studia Grammatica* III, (7. izdanje), 1–139.
- Vater, H. 1986. *Zur Syntax der Determinantien*. Tübingen : Gunter Narr Verlag.
- Wahrig, G. 1974. *Deutsches Wörterbuch*. Gütersloh–Berlin–München–Wien : Bertelsmann Lexikon-Verlag.
- Znika, M. 1994. Gramatički podaci u jednojezičnom rječniku. *Filologija* 22–23, 313–322.

The similarities and differences of lexicographic procedures in monolingual and bilingual dictionaries

Summary

This paper discusses similarities and differences of conceptual principles in bilingual and monolingual dictionaries. The normative, and especially grammatical and categorial criteria for the selection of entry words and the adequate lexicographic definition, are analyzed in detail. The importance of examples of usage and stylistic registers which enable the correct usage of words is stressed.

The analysis is illustrated by data from Croatian, German and German-Croatian dictionaries.

Ključne riječi: dvojezični rječnik, gramatički podatak, prijevodni ekvivalent, uporaba, stilska naznaka, kompatibilnost

Key words: bilingual dictionary, grammatical data, translational equivalent, usage, stylistic data, compatibility